

ILLÉS IVÁN

Budapesti kérdőjelek

Sok szó esett az elmúlt év folyamán Budapestről. A centenárium alkalmat adott arra, hogy beszéljünk a főváros városépítészetének múltjáról, erényeiről, hibáiról, a főváros fejlesztésének jövőjéről, Budapest helyéről és szerepéről az ország politikai, társadalmi és szellemi életében.

Az alábbi gondolatok nem „ünneprontás” céljából íródtak. Céljuk mindössze figyelemfelhívás a főváros társadalmi-gazdasági szerkezetében az utóbbi években végbement és még ma is folyó néhány változásra és azok tendenciáira, továbbá annak felvetése, hogy azok a gazdasági és jogi szabályozási eszközök, amelyek az elmúlt évtizedben a főváros fejlesztését szolgálták, alkalmazhatók-e az elkövetkező évtizedekben is?

A demográfiai feltételek

Budapesten a halálozások száma évek óta — többé-kevésbé rendszeresen — meghaladja az elveszületések számát, a népesség száma tehát a természetes népmozgalom révén fogy. Ennek elsőrendű oka az elveszületések alacsony száma: 1972-ben az országos 14,7 ezrelékes elveszületési arányszám a budapesti 11,7 és a vidéki 15,5 ezrelék együttes hatására alakult ki, 1959—66 között azonban a budapesti elveszületési arány még ennél is lényegesen alacsonyabb, 7—8 ezrelék volt.

A következő években ehhez még egy tényező járul. A népesség jelentős arányú elöregedése következtében — egyébként javuló halandósági viszonyok mellett is — a halálozási arány növekedése várható, így a jelenlegi egy-két száz vagy ezer főt kitevő természetes fogyás lényegesen megnövekszik, a tízezer fős nagyságrendet is elérheti.

Még kritikusabb a helyzet a munkaképes korú népesség tekintetében. 1975-ben 30 000 budapesti lakos éri el a nyugdíjkorhatárt, és csupán 15 000 budapesti lakos lép be a munkaképes korba, 1976-ban 28 000 nyugdíjas korúval 14 000 munkaképes korba lépő áll szemben. Ezekben az években tehát a fiatal korosztály a munkából kilépők létszámának csupán felét fedezi, a munkahelyek változatlan szintű betöltése is — létszámnövekedés nélkül — 14—15 000 főnyi munkaerő bevándorlását tenné szükségessé.

Ez a bevándorlás pedig egyre kevésbé valószínű. Budapest állandó bevándorlási egyenlege tartósan csökken, az 1960-as évek elejének 20—25 000 fős bevándorlási egyenlegével szemben 1972-ben már csupán 5800 fő volt. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek fejlődése, a vidék iparosítása meghozták eredményüket, a vidéki városok és a falvak egyre inkább képesek biztosítani lakosságuk megélhetését.

A fővárosban tehát a természetes szaporulat és a bevándorlás együttesen sem tudja biztosítani a munkaerő utánpótlását. Mindez természetesen nehézségeket támaszt az egyes vállalatoknak, intézményeknek, gazdálkodó egységeknek is. Kezdetben a budapesti munkaerő-hiányt szervezési, gazdasági szabályozási kérdésként kezeltük, amely a „kapun belüli munkanélküliség” felszámolásával, ésszerűbb munkaszervezéssel megoldható. Ez a megközelítés jelentős részben indokolt is volt, és hozzájárult a belső létszámtartalékok feltáráshoz. Ma azonban világosan látható, hogy a budapesti munkaerő-források „beszűkülése” és csökkenése tartós jelenség lesz, amely a szervezési intézkedéseken túlmenően jelentős strukturális változásokat, egyes tevékenységeknek Budapest és a vidék közötti jelentős átcsoportosítását követeli meg.

Ami kiszorul Budapestről...

Területi fejlesztésünknek hosszú ideig alapkérdése volt az ipar túlzott budapesti koncentrációja. Érthetően, hiszen ez volt az ipar földrajzi elhelyezkedésének legszembetűnőbb jellemzője, és egyúttal az ipar hiánya a vidék legnagyobb társadalmi-gazdasági problémája. 1949-ben a gyáripari dolgozók 51%-a Budapesten dolgozott, de ez az arányszám még a hatvanas évek közepén is 42% körül mozgott. Az utóbbi években radikális eltolódás ment végbe. Budapest részaránya az ipari foglalkoztatottak létszámából 1973-ra 31%-ra csökkent, a vidék ipari részaránya az utóbbi 7 évben nagyobb arányban nőtt, mint a megelőző 16 évben összesen. Ez az eltolódás olyan körülmények között ment végbe, amikor az ipari létszám növekedési üteme lényegesen alatta maradt a korábbi időszaknak.

E folyamat alapvető, kényszerítő oka a budapesti munkaerőszűke. A főváros állami iparának munkáslétszáma 1965 és 1972 között 20%-kal, 80 ezer fővel csökkent. Ez az átlag, egyes iparágakban azonban még kritikussabb a helyzet. A fővárosi textiliparban például a munkáslétszám csökkenése hét év alatt több, mint 30% volt, ami már a folyamatos üzemelésben több vállalatnál alapvető nehézségeket okoz.

A budapesti nagyvállalatok rákényszerültek tehát, hogy vidéken új üzemeket, ipartelepeket hozzanak létre, illetve fejlesszék meglévő üzemeiket. Erre lehetőséget is adott az 1962. évi nagyvállalati átszervezés, amely több telephelyű, országos vállalatokat hozott létre, a nagyvállalatok működését országossá tette.

Ezt a folyamatot több tényező ösztönözte. Ezek közé tartoznak azok a vidéken felajánlott épületek — kaszárnyáktól kastélyokig és malomépületekig —, amelyek a beruházási költségeket lényegesen csökkentették; ide tartozik az, hogy a vidéki városok, falvak munkaereje képzetesebbé, az ipari munkára alkalmasabbá vált, és végül, de nem utolsósorban ide tartoznak azok a gazdaságpolitikai eszközök — a beruházási támogatások, adókedvezmények stb. —, amelyek a vidéki ipartelepítést támogatták, ösztönözték.

A fenti egy irányú erők hatására az utóbbi években valamennyi budapesti nagyvállalat-vidéki telepeket, gyáregységeket hozott létre, némelyek hetet-nyolcat is, és ezzel jelentős mértékben hozzájárultak a vidék iparosításához, az ipar munkáslétszámában a vidék arányának növekedéséhez. Véget ért az az időszak, amikor erőfeszítéseket kellett tenni az ipar decentralizálására, az ipari üzemek vidékre telepítése érdekében. Jelenleg az ipari vállalatok sem látnak más utat a bővítésre, fejlődésre, mint a vidéki ipartelepítést, és keresik, utánajárnak a telepítési lehetőségeknek. Az új ipartelepek létrehozásának az a módja azonban, amelyet a nagyvállalatok gyakorolnak, néhány szempontból megkérdőjelezhető:

1. Amellett, hogy néhány valóban korszerű vidéki üzem, leányvállalat is létrejött, számos új ipartelep „manufaktúra” jellegű. Természetes jelenség az, hogy az új üzem eleinte rosszabbul felszerelt, kevésbé korszerű, de az már nem természetes, hogy a vidéki üzem felszereltsége a minimális korszerű igényekhez, az adott területen, városban már elért színvonalhoz képest is jelentősen elmaradjon, és ezáltal csökkentőleg hasson az adott terület, város már elért termelékenységi színvonalára is, mint ahogyan az több alföldi városban, nagyközségben előfordult. Valószínűleg e folyamat eredménye is a munka technikai felszereltségének területi differenciálódása. Az egy ipari munkásra jutó állóeszközök értéke 1965—1972 között az iparilag fejlett területeken 52%-kal, az iparilag fejletlen területen csak 20%-kal nőtt. Ennek következtében, míg a technikai felszereltség különbsége a fejlett és fejletlen területek között 1965-ben csupán 8% volt, ez 1972-re 37%-ra növekedett.

2. A térbelileg kiterjedt működésű nagyvállalatok szervezeti centralizációja gyakran túlzott. Ez egyrészt felduzzasztja a központi adminisztratív apparátust, másrészt a központosított számvitel és pénzügyek elmosásuk az egyes üzemek hatékonysága közötti különbséget, gátolják a gyáregységek gazdasági önállóságát, és ezzel megakadályozzák a helyi tanácsok és a vállalatok közötti érdemi együttműködést és érdekközösséget.

3. A nagyvállalati szervezet módot ad — a termelékenységi és szakképzettségi különbségekkel nem teljesen indokolható — területi bér-differenciálásra. Az ötvenes években, de a hatvanas évek jelentős részében is — a bányászat, a nehézipari ágazatok nagyobb súlya következtében — az ipari átlagbérek vidéken magasabbak voltak. Az utolsó öt évben ez a tendencia megfordult. A nagyvállalati szintű átlagbér-szabályozás keretei között több vállalatnál úgy tudták emelni a budapesti törzsgyárakban dolgozók átlagkeresetét, ha vidéken egyidejűleg nagyarányú létszámfeltöltést hajtottak végre — viszonylag alacsony bérekkel. Hogy ilyen tendenciák voltak, arról az 1. sz. táblázat tanúskodik:

1. táblázat

Az állami ipar munkásainak és alkalmazottainak
átlagos havi keresete (Ft)

Év	Budapest	Vidék	Különbség (Budapest— vidék)
1968	2061	2120	-59
1969	2218	2104	+114
1970	2334	2180	+154
1971	2439	2200	+149
1972	2586	2402	+184

4. Végül a nagyvállalatok gyakran úgy kívánják megőrizni a budapesti törzsgyár hegemoniáját, hogy inkább több telephelyet létesítenek szétszórva, mintsem egy nagyobb vidéki gyáregységet hoznának létre. Az utóbbi években több nagyvállalat nyolc-kilenc vidéki ipartelep is létrehozott, amivel közvetve akadályozzák új, jelentős vidéki bázisok létrejöttét.

Az ipar Budapestről való viszonylagos „kiszorulása” szoros kapcsolatban van egyes szakmák kiszorulásával. A főváros lakossága körében Budapesten az 1960. és az 1970. évi népszámlálás között az ipari szakmák többségében a szakma képviselőinek száma abszolúte csökkent, a relatív csökkenés, az országon belüli súly csökkenése pedig szinte minden szakmában kimutatható. Ezek közül az olyan folyamatok, mint például az, hogy 1960-ban a szövönők 39%-a, 1970-ben csupán 19%-a volt budapesti lakos, a fővárosi lakosság ellátását talán kevésbé érintik. Sok szakma azonban közvetve vagy közvetlenül összefüggésben van a lakosság ellátásával. Jelentősen csökkent például a pékek, hentes-mészárosok, asztalosok, szabók, varrónők, cipészek száma. Még jelentősebb a részaránycsökkenés: az alábbiakban két számmal érzékeltetjük, hogy e szakmák képviselőinek hány %-a lakott 1960-ban és 1970-ben Budapesten. Pékek: 21% és 17%; hentes-mészárosok: 31% és 23%; gépjármű- és motorszerelők: 31% és 25%; rádió-, tv-szerelők: 47% és 22%; szabók-varrónők: 42% és 24%. Néhány szakmánál (mint tv-szerelő) a részaránycsökkenés természetes, másoknál azonban az ellátás szempontjából mindenképpen elgondolkoztató.

A munkaerő-hiány és a kiszorulás azonban nemcsak az ipart érinti. 1960 és 1970 között, miközben a bolti kiskereskedelmi eladási forgalom a fővárosban 85%-kal nőtt, a bolti elárúsítók száma 10 év alatt stagnált, illetve kissé csökkent: a budapesti lakos bolti eladók aránya 34%-ról 26%-ra csökkent, a budapesti lakos pincéreké 46%-ról 33%-ra. Hasonló a helyzet a postás kézbesítőkkel, akiknek száma Budapesten 10 év alatt 23%-kal, arányuk az országos létszámból 25%-ról 17%-ra csökkent.

Még kirívóbb példa a köztisztasági, csatornázási dolgozók esete, akiknek száma a budapesti lakosságban felére, arányuk 36%-ról 16%-ra csökkent. Folytathatnánk a sort a segédmunkásokkal, rakodó- és szállítómunkásokkal, portásokkal, hivatalsegédekkel és házfelügyelőkkel.

Természetesen a Budapesten dolgozók létszámcsökkenése e szakmákban nem olyan méretű, mint a budapesti lakosságon belüli létszámcsökkenés, mivel a létszám egy része feltöltődik ingázókkal. Azonban azt is hozzá kell tenni ehhez, hogy az 1960 és 1970 közötti időszak még csak a kezdet, a munkaerőszűke csak 1970 után bontakozott, illetve bontakozik ki valójában a fővárosban, és a jelenlegi feltételek változatlan fennállása esetén e strukturális átcsoportosulási folyamatok erőteljes fel erősödése lenne várható a jövőben.

...és ami nem szorult ki

Az előbbieken az ipari munkáslétszám területi átcsoportosulásáról beszéltünk. Ez az átcsoportosulás azonban „csak” a munkáslétszámra vonatkozik. Miközben ugyanis a budapesti ipari munkáslétszám jelentősen csökkent, az alkalmazotti létszám növekedett. 1965-ben Budapesten dolgozott a szocialista ipar munkáslétszámának 40%-a, alkalmazotti létszámának 43%-a. 1972-ben a munkáslétszámnak már csak 29%-a, az alkalmazotti létszámának azonban továbbra is 42%-a Budapesten dolgozott. Ebből a szempontból fel kell figyel-nünk arra, hogy a munkás-alkalmazott arány alakulása eltérő tendenciákat mutat Budapesten és vidéken.

2. táblázat

Az 1000 munkásra jutó

	összes alkalmazottak		adminisztratív alkalmazottak	
	száma az állami iparban			
	Budapest	Vidék	Budapest	Vidék
1965	347	238	124	89
1966	348	234	124	87
1967	351	215	125	86
1968	365	219	132	88
1969	392	226	145	93
1970	423	240	158	99
1971	451	250	171	104
1972	468	264	181	106

Nehéz és nem egyértelmű e folyamat okainak és hatótényezőinek meghatározása. Az-e az ok, hogy — az ésszerű munkaszervezés alapján — Budapestre koncentrálnak a gyártáselőkészítési, gyártmányfejlesztési, üzemszervezési, piackutatási és értékesítési folyamatok, és ennek megfelelően Budapesten az elő-készítő és marketing létszám szükségszerűen nő? Vagy e folyamat nem előre meg-tervezetten, hanem éppen a szervezett-ség hiányában, a kisebb ellenállás felé

haladás eredményeként alakult ki? Valószínűleg mindkét ok közrejátszik. Azt a következtetést azonban le kell vonnunk, hogy az alkalmazotti létszám arány-növekedés országos problémája mögött lényegében budapesti jelenség rejtőzik, hiszen vidéken az alkalmazotti arány növekedése nem jelentős. Centralizálódott a vállalati igazgatás. 1960-ban a vállalati igazgatók 30%-a volt budapesti lakos, 1970-ben 38%-a.

Az utóbbi években szinte valamennyi nagyvállalat önálló kutató-fejlesztő rész-leget hozott létre, döntő többségükben Budapesten. Lényegében ez a folyamat a tu-dományos kutatás további budapesti koncentrációjához vezetett anélkül, hogy új önálló budapesti kutatóintézetet létrehozott volna. 1971-ig az ún. „egyéb kutató-helyek” — döntően a vállalati kutató-fejlesztő részlegek — létszáma elérte a 25 ezret, amelyből 16 ezer fő Budapesten dolgozott.

1968-ban lendültek fel, növekedtek gyorsan létszámukban az ügyvitelszerve-zési, üzemszervezési vállalatok, intézetek, amelyek közül soknak a létszáma néhány év alatt megduplázódott. Ezek az intézmények ugyancsak kizárólag Budapesten jöttek létre, s csak a legutóbbi években hoztak létre néhány vidéki részleget. A szel-lemi élet, a gazdasági irányítás új szférái a számítógépállomások, a számítástechni-kai központok. 1970-ben a számítógépek 86%-a Budapesten volt.

Jelentős vidéki létesítmények (például a Szegedi Biológiai Kutató Központ) telepítése ellenére lényegében nem sikerült a kutatóintézeti apparátus átfogó terü-leti arányait megváltoztatni. 1965 és 1970 között a kutatóintézeti dolgozók Buda-pest—vidék közötti megoszlási aránya változatlan maradt (87%—13%), abszolút növekedésben azonban ez Budapesten 5 és fél ezer, vidéken 1000 fős létszámnöveke-dést jelent.

A felsőoktatásban — jelentős erőfeszítésekkel, több új intézmény létekezésé-vel — sikerült a vidék arányát némileg növelni. Ez az arányváltozás azonban össze-sem hasonlítható azzal, amely az iparban vagy a gazdaság egyéb szféráiban végbe-ment. Ennek illusztrálására elegendő azt bemutatni, hogy míg 1938-ban Budapest ipari részaránya 55%, a felsőoktatás hallgatói létszámából 58,5% volt, addig 1973-ban az ipari részarány 31%-ra, a felsőoktatási részarány csupán 50%-ra süllyedt.

Bizonyos koncentráció jelei tapasztalhatók a kulturális élet, a művészet terü-letén is. A színházi előadásoknak 1965-ben még 39,4%-át tartották Budapesten, ez az arány 1972-ig fokozatosan 44,8%-ra emelkedett. Az Országos Filmharmónia és

az Országos Rendező Iroda hangversenyeiből 1965-ben 27,3%-kal, 1972-ben 32,1%-kal részesedett Budapest. Ez az arányváltozás részben megmagyarázható. A televízió nagymértékű, a falvakra is kiterjedő elterjedésével a faluszínház előadásaira talán kevésbé van szükség, de összességében a televízió által közvetített kultúra mégsem helyettesítheti a közvetlen élményt, és ez a folyamat a kulturális életnek bár egy magasabb általános kulturális színvonalon megjelenő, de mégiscsak újabb térbeli polarizálódásához vezethet.

Társadalmi rétegződés, képzettség és munkahely

A 70-es évek elejére tehát új, a korábbihoz képest jelentősen eltolódott társadalmi struktúrával állunk szemben a fővárosban, a vidéki városokban és a községekben

3. táblázat

*Az ipar és építőipar
népgazdasági ágak keresőinek
lakóhely szerinti megoszlása
1970. I. 1.*

	Buda- pest	Vidéki városok	Köz- ségek	Össze- sen
Irányító, szak- alkalmazott	42,9	37,0	20,1	100,0
Irodai, ügyviteli dolgozó	38,0	37,8	24,2	100,0
Szaktanácsos	24,3	31,8	43,9	100,0
Betanított munkás	20,7	30,2	49,1	100,0
Egyéb fiz. munkás	17,7	28,0	54,3	100,0

4. táblázat

*A betöltött munkakör
az aktív keresők legmagasabb
iskolai végzettsége szerint*

	Fizikai dolgozó	Szellemi dolgozó	Ebből irányító	Össze- sen
Legmagasabb iskolai végz.: érettségi				
Budapest	18,1	81,9	11,4	100,0
Községek	21,2	78,8	11,1	100,0
Legmagasabb iskolai végz.: 8 általános				
Budapest	71,2	28,8	1,3	100,0
Községek	87,8	12,2	1,0	100,0

fejlesztésére tett erőfeszítéseink meghozták a várt eredményt, és az ország különböző területeinek iskolázottsági fokában jelentős kiegyenlítődést értünk el, a munkahely-struktúra nem követte ilyen ütemben ezt a kiegyenlítődést, és így Budapesten ugyanazon képzettséggel is lényegesen magasabb a szellemi munkakört betöltők aránya, mint vidéken.

egyaránt. Ezt legjobban jellemezhetjük, ha az ipar és építőipar különböző állományi kategóriákba tartozó dolgozóinak lakóhely szerinti arányait bemutatjuk.

A táblázat tanulságai szerint a 70-es évek elején az ipari és építőipari munkásság fele a községekben, falvakban élt. Egyidejűleg a munkásság aránya az összes keresőből erőteljesen kiegyenlítődött a különböző településtípusok között. 1970-ben az ipari és építőipari fizikai dolgozók aránya az összes keresőből Budapesten 29,5%, a községekben 31,5% volt, és ez a folyamat az utolsó 3–4 évben a községek ipari keresői arányát még tovább növelte, Budapesten tovább csökkentette. Egyre inkább elveszti értelmét az ország egyes területeinek, településeinek az ipari lakosság aránya szerinti kategorizálása.

Önmagában ez a struktúra alapvetően ésszerűnek és helyesnek is tekinthető akkor, ha összhangban van a népesség képzettségi, iskolázottsági fokának eltéréseivel. Bizonyos jelek azonban arra mutatnak, hogy ez nem így van vidéken, ugyanazon képzettséggel is viszonylag kedvezőtlenebb munkakör foglalkozhat el, mint a fővárosban.

Míg Budapesten a nyolc általános iskolával mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők közel 30%-a kerülhet szellemi foglalkozásba, addig a községekben az ugyanilyen végzettségűeknek csupán 12%-a. Úgy látszik tehát, hogy míg a szocialista oktatási rendszer

Ingázás, lakásépítés, betelepedés

A hatvanas évek elején felgyorsult a bevándorlás vidékről Budapestre. A mezőgazdaság szocialista átszervezése a falvakban viszonylag nagy embertömegeket szabadított fel, ugyanakkor a budapesti ipar rekonstrukciós programja javában folyt, így mind a „nyomás”, mind a „szívás” kellőképpen működött a budapesti bevándorlás ösztönzésére.

Lényegében ugyanebben az időszakban következett be a budapesti lakáshelyzet, a főváros túlszűfoltóságának kritikus állapota. Korántsem azért, mintha ekkor lett volna a legalacsonyabb a fővárosi lakásépítés és kommunális beruházás — ellenkezőleg, a jelentős erőfeszítések hatására az átadott lakások és kommunális létesítmények száma ebben az időszakban ugrásszerűen megnőtt. A kritikus helyzet azért következett be, mert ekkor érett be a főváros korábbi igen jelentős fejlesztési elmaradásának eredménye, amelyet addig több — külsődleges — tényező néhány évvel időnként elhalasztott.

Bármilyen furcsán hangzik ugyanis, de Budapest a felszabadulás, illetve a helyreállítás után bizonyos lakástartalékkal rendelkezett, mégpedig azért, mert a háború az emberekben nagyobb pusztítást tett, mint a lakásokban. 1941 és 1949 között Budapest lakossága 7—8%-kal csökkent, lakásállománya 7—8%-kal növekedett. Ez a tartalék azonban gyorsan felemészte. Igen sok lakás vált irodahelyiséggé, miközben 1952—53-ban a budapesti lakásépítés gyakorlatilag nullára csökkent. A lakáshelyzet egyre erősödő súlyosbodását azonban újból néhány évvel kitolta 1956, amikor bizonyos számú lakás felszabadult.

A túlszűfoltóság csúcspontja így 1960—62 között következett be. Törvényszerűen bekövetkezett volna egy-két éven belül a vidékről való feláramlás erre az időszakra eső felgyorsulása nélkül is, de a két jelenség időbeli egybeesése természetesen az ok-okozati összefüggés látszatát keltette. Először a karikatúrák jelentek meg a csizmás, kucsmás, sokszoknyás illegális bevándorlókról, akik kijátszva az éber figyelmet, Budapest határain lopva átsettenkednek. Azután megjelentek az intézkedések. Budapesten lakáskérvényt beadni vagy ingatlant vásárolni csak ötéves állandó budapesti bejelentés vagy ötéves folyamatos budapesti munkaviszony alapján lehet. Eddig az intézkedés, a végrehajtás azonban általában továbbment, gyakorlatilag nem vagy alig volt lehetőség arra, hogy önmagában a munkaviszony igazolása alapján beadott lakáskérvény — az elbírálás szokott és általános csatornáin — kedvező elbírálásban részesülhetett volna.

A kérdés ilyen megközelítésének jogi, intézményi, de még inkább tudati maradványai azután hosszabb ideig, bizonyos elemeiben máig fennmaradtak, míg a helyzet több vonatkozásban alapvetően megváltozott. Vidékről az utánpótlás egyre gyéribben csordogált, Budapesten pedig egyre égetőbb szükség lett a vidéki munkásra. És ez nemcsak az iparra vonatkozik. A Budapesten dolgozó építőipari munkások több, mint fele nem budapesti lakos, az ingázóknak igen jelentős az aránya a közlekedésben, szolgáltatásokban, kommunális ellátásban is. Az ingázás volumene megközelíti az elképzelhető felső határokat. 1960-ban azoknak a száma, akiknek lakóhelye és munkahelye nem azonos településen volt, 600 000 főt tett ki, létszámuk 1965-re 900 000 főre, 1970-re 1 200 000 főre emelkedett, azaz az összes keresők 24%-a ingázik.

Magyarország vezeti az európai ranglistát az egy főre jutó vasúti-utaskilométerek száma tekintetében. Egy lakosra 1631 km évi vasúti utazás jut. És ennek mintegy 75%-a a munkába járással kapcsolatos. A világon is csupán egy ország van — Japán —, amely valamivel megelőz bennünket (1721 km/fő), és ahol talán hasonló volumenű ingázás tapasztalható. A vonaton eltöltött idő tekintetében pedig — összevetve a hazai és japán utazási sebességet — minden valószínűség szerint a magyar ingázó munkás tartja a világrekordot.

És az ingázók közül még azok a viszonylag szerencsésebbek, akik naponta hazautazhatnak családjukhoz. A másik részük, a munkásszállások népe, a budapesti és Pest környéki albérletek és ágybérletek lakói, akiknek száma ugyancsak 100 000

főt meghaladó nagyságrendű. 1960 és 1970 között Szabolcs-Szatmár megye lakónépessége 46 ezer fővel csökkent, miközben állandóan bejelentett népességének száma változatlan maradt. Ebben a megyében tehát csak az utolsó évtizedben a távolsági ingázók, az egy-két hetenként, havonként hazatérők száma mintegy félszáz ezerrel növekedett. Sok tanulmány vizsgálta már a távolsági ingázás hatását a családi életre, a kulturálódásra, az alkoholizmusra stb., erre most nem is kívánok ismételtent ki térni.

Az utóbbi évtizedekben területfejlesztésünk egyik alapdilemmájának a „munkahelyet a munkaerőhöz, vagy a munkaerőt a munkahelyhez” kérdését tekintettük. Ez a kérdés azonban — legalábbis a budapesti ingázók jelenlegi létszámát illetően — lezártnak tekinthető. A budapesti gazdaságnak hosszú távon is *szüksége van* erre a munkaerőre, sőt ennél többre is, csupán az alapvető funkciók változatlan szintű ellátása érdekében is. Természetesen folytatni kell a káros, zavaró hatású, a városrendezés útjában álló üzemek kitelepítését. Ugyancsak erőfeszítéseket kell tenni a budapesti ipar intenzifikálására, a nehéz fizikai munka gépesítésére, az automatizálásra. De nem ringathatjuk illúziókban magunkat. A kedvezőtlenebb adottságú munkahelyeken és a nehezebb fizikai munkában a nálunk jóval fejlettebb országok nagyvárosaiban is szükség van a munkaerőre, sőt annak állandó, új, friss utánpótlására. A nagyváros egy óriási társadalmi emelő mechanizmus, ahol a szélesebb körű lehetőségek, a környezet nagyobb számú és erejű ösztönző hatása következtében törvényszerűen a szociális felemelkedésnek viszonylag gyorsabb és szélesebb csatornái nyílnak meg, mint másutt, ezért a mechanizmus állandó új, friss feltöltést kíván. Ha elzárjuk az alsó zsilipeket, a gépezet funkcionálásában zavarok következnek be, a társadalmi és demográfiai struktúra eltorzul, polarizálódik, a gazdasági fejlődés lelassul.

Egyetlen következtetést vonhatunk le ebből: ha a jövőben Budapest gazdaságát és ellátását meg akarjuk kímélni az alapvető zavaroktól, akkor tarthatatlan, hogy a szabolcsi munkás örökké „vendégmunkás” legyen Budapesten, elő kell segíteni és támogatni kell a fővárosban — családjával együttes — végleges letelepedését. Már is sokat késtünk ezzel, de az elkövetkező évtized különösen kritikus e döntés tekintetében. Ha ugyanis a munkásszálláson lakó fiatal munkás nem kap támogatást letelepedéséhez a fővárosban, és az emelkedő ingatlanárak ezt a főváros környékén is kilátástalanná teszik számára, akkor — otthonra törekedve — falujában fog lakást építeni, újabb emberöltőre meghosszabbítva egy elavult területi és települési szerkezetet, és előbb-utóbb lakóhelyéhez közelebb fog keresni és találni munkahelyet. Lényegében ez korábban is így volt, de a hazatérőket pótolta az újonnan feláradók létszáma. A mai helyzet eltérése a korábbiaktól az, hogy erre az utánpótlásra egyre kevésbé lehet számítani.

A döntés persze nem problémamentes. Már halljuk is az ellenvetést: hogyan vállalhatnánk a vidékiek betelepítését, amikor a budapesti lakosság is súlyos lakásproblémával küzd, amelynek megoldásához is még hosszú évekre van szükség? Azonban a kérdésnek már e felvetése is a diszkrimináció bizonyos árnyalatát hordozza. Élvezhet-e valaki előjogokat csak azért, mert „budapesti lakos”, azzal szemben, aki évek óta Budapesten dolgozik, még hozzá a legnehezebb munkát végzi?

Ha ma szemére vethetjük egy vidéki vezetőnek, hogy az ipartelepítés mindenáron való erőltetésével visszatart olyan munkaerőt, akiknek Budapesten munkahelyük van, ott nem pótolhatók, és így közvetve népgazdasági kárt okoz, úgy legalább annyira rövidlátással vádolható az a másik szemlélet is, amely nem vesz tudomást a vidéki munkás problémájáról, és ezzel nemcsak a népgazdaságnak okoz kárt, de távlatban magát a főváros gazdaságát és ellátását is aláássa.

Ami a főváros lakáshelyzetét illeti, az csakugyan súlyos. Az országban beadott lakásigénylések közel fele a fővárosban van. Ha azonban a zsúfoltság fizikai mérőszámát, a laksűrűséget, azaz az egy szobára jutó lakosszámot vizsgáljuk, az arányok némileg megváltoznak. Az egy szobára jutó lakosszám Budapesten 1,78, a vidéki városokban 1,94, a községekben 1,96 fő. Ha emellett figyelembe vesszük a felszereltség és komfort különbségeit is, akkor nyilvánvaló, hogy Budapest lakáshelyzete

abszolút fizikai értelemben kedvezőbb. Hogy miért koncentrálódik mégis a bejelentett lakásigény a viszonylag kedvezőbb fizikai laksűrűség ellenére Budapesten, annak több oka van:

a) Budapesten kisebb a családnagyság: kevesebb a gyermek, több az egyedülálló, és így az adott népesség több családra oszlik. b) Viszonylag több a többszobás lakás, így az adott szobaszám kevesebb lakásra oszlik. c) Az országosnál kedvezőtlenebb a lakáseloszlás, azaz több egyedülálló és kis család viszonylag nagyobb lakást birtokol. d) Végül — és ez talán az egyik döntő ok — vidéken, különösen a községekben, a lakás nélküli családok jelentősebb része — a dolog kilátástalansága miatt — be sem ad lakáskérvényt. Hogyan is jutna eszébe, hiszen számos tízezres vagy nagyobb nagyközségünkben soha nem épült egyetlen állami lakás sem.

Az ingázó, munkásszálláson lakó munkások — különösen a fiatalok — tehát semmiképpen sem rendelkeznek olyan lakásháttérrel, amely miatt őket — mint állampolgárokat — méltányossági vagy társadalmi igazságossági alapon ki kellene zárni a Budapesten lakáshoz jutás lehetőségeiből.

A IV. ötéves tervidőszakban Budapest rendelkezik a központi lakáskeret mintegy 36%-ával, és itt lakik az ország lakosságának 19%-a.

Szükségtérképesség volna, ha valaki a lakáskereteknek valami „népességarányos” elosztását követelné, hiszen lakásépítésünket — a termelőerők fejlődésével összhangban — elsősorban az urbanizáció, a városiasodás céljainak kell hogy alárendeljük. De ha ezeket a pénzeszközöket nem az átfogó értelemben vett urbanizáció, a népgazdasági fejlődés emberi és szociális feltételeinek megteremtése eszközeként, hanem a szűken értelmezett 19% számára adott juttatásnak tekintjük, akkor a „budapesti lakos” státus valóban privilégiummá válik, és igazolja azokat a követeléseket, amelyek a fejlesztési eszközök elosztásánál az azonos fejkvótát követelik.

Meg kell találnunk azt az intézményes mechanizmust, amelyen keresztül a hiányzó szakmákban dolgozó, a nehéz munkakörülményeket vállaló vidéki munkások betelepítése fokozatosan biztosítható, és ezzel a főváros társadalmi-gazdasági szerkezete egészségesebbé tehető. Nyilvánvaló, hogy a következő években még csak a kezdeti lépések tehetőek meg. Részben a már régen Budapesten dolgozók fővárosi és főváros környéki magánlakás-építését lehetne megkönnyíteni, részben — a legindokoltabb esetekre — a főváros felosztható lakáskeretének néhány százalékát (mintegy „XXIII. kerületként”) e célra elkülöníteni.

Segítené a helyzet megoldását, ha a fővárost továbbra is tehermentesítenénk attól, amitől tehermentesíthető. Részét kell hogy képezze ennek az ipar is, azzal a megszorítással, hogy ez aligha állhat a jövőben is csupán „fej nélküli lábból és kézről”, mert részben Budapesten is a munkafolyamatoknak a szétválasztása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik, részben pedig mert vidéken is egyre kisebb a hajlandóság ilyen jellegű ipar fogadására. Át kellene gondolni még egyszer, mit tudunk tenni a szellemi élet decentralizálása érdekében. Ösztönző intézkedéseket és feltételeket kellene kidolgozni, amelyek a budapesti nyugdíjas családok számára vonzóvá tennék a vidékre telepedést.

Az 1976–80-as V. ötéves tervidőszakban a népgazdaság várhatóan még többet áldoz, még nagyobb erőfeszítéseket tesz a budapesti lakásépítés fokozására. Több lehetőség nyílik arra, hogy a főváros gazdaságának hosszú távú perspektívái érdekében a lakáspolitikát is jobban e cél szolgálatába állítsuk.

SAJTÓFIGYELŐ

MAGYAR
KÖZSÉG

BUDAPEST, IX., ÜLLŐI ÚT 51

Telefon: 138-068, 337-748, 340-726

325 331

VALÓSÁG

1974
magyar községi
9.4309 2